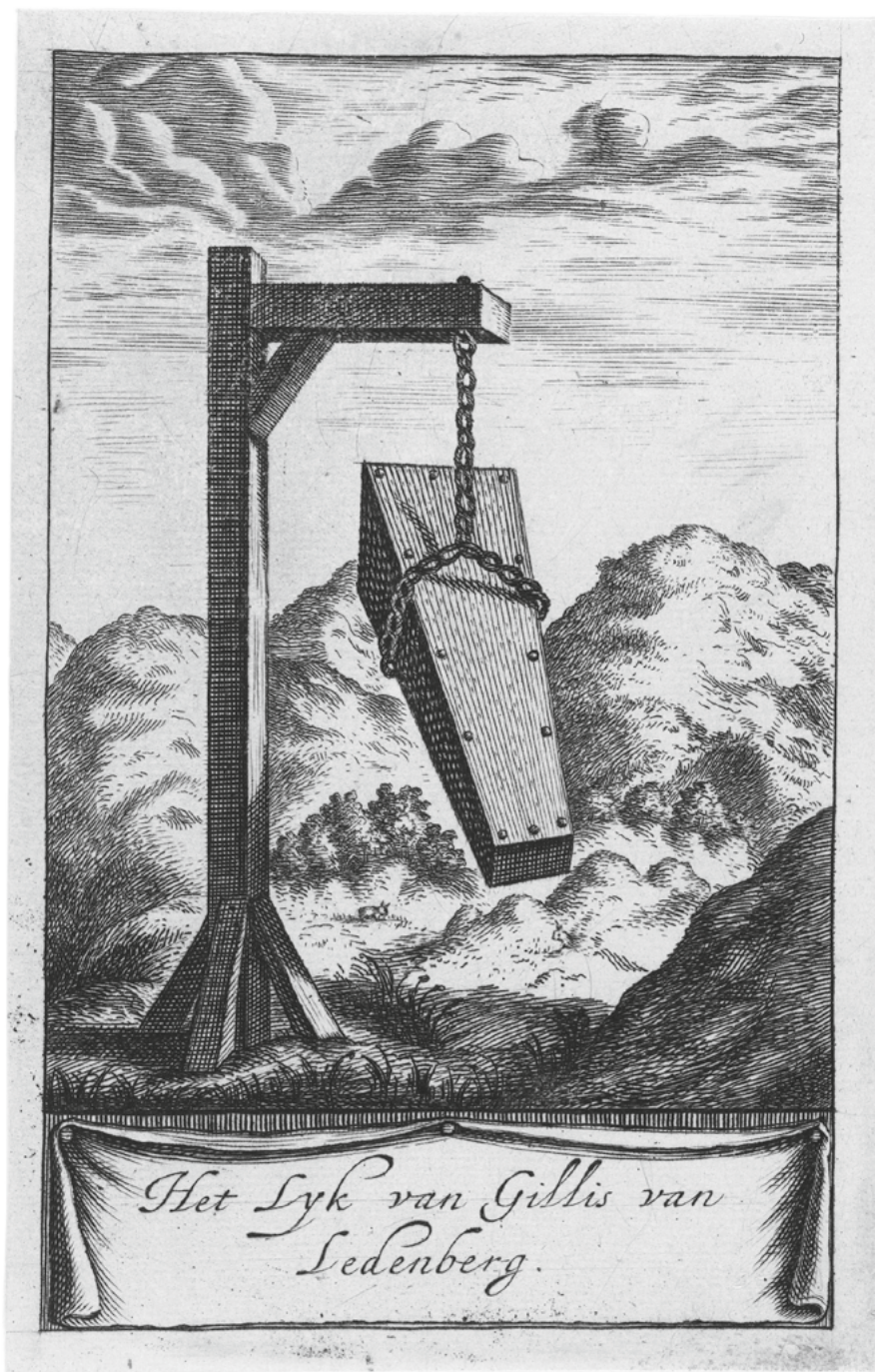

Tot in 1809 het gecodificeerd strafrecht in Nederland tot stand kwam, werden geregeld postuum processen aangespannen tegen personen die zichzelf van het leven hadden beroofd. In dit geval kwam het tot een veroordeling: het lijk van zelfmoordenaar Gilles van Leedenberch is in een kist aan de galg opgehangen. Zie ook de afbeelding op pagina 122. Ets/gravure, maker onbekend, uit: J. Naeranus, *Waarachtige historie van J. van Oldenbarneveld* (Rotterdam 1670) 585 (Collectie Duijvestein)

Erik-Jan Broers

Strafprocessen tegen een dood lichaam.

Juridische procedures wegens zelfdoding in de zeventiende en achttiende eeuw

Frans Janssen Gijsberts was *‘een kerel vande uijtterste impudentie en onbeschaemtheit’*, zo kan men lezen in de tenlastelegging die de schout van 's-Hertogenbosch in de zomer van 1712 tegen deze vagebond opstelde.¹ Gijsberts had zich van jongs af aan overgegeven aan landloperij en bedelarij en had zich tijdens zijn omzwervingen in Staats-Brabant schuldig gemaakt aan allerlei kwalijke feiten, zoals geweldpleging en bedreiging en afpersing van de plattelandsbevolking. Ook was hij aanwezig geweest bij een brandstichting *‘sonder hetselve te hebben belet ofte het trachten te beletten, a contrarie, dat hij die te ondernemene brandstichtinge met plaisier heeft aengesien’*.

Vanwege deze zeer kwalijke levenswandel eiste de schout dat de verdachte aan lijf en goed zou worden gestraft, op een wijze die de schepenen gepast achtten. Maar Frans Gijsberts wachtte de uitspraak van de schepenenbank niet af. In de gevangendoor waar hij in voorarrest zat, sloeg hij op 9 juli 1712 de hand aan zichzelf en verhing zich. Daarmee was zijn strafproces echter nog niet ten einde. Aanstonds diende de schout een rekest bij de schepenen in, waarin hij hun verzocht het dode lichaam van Gijsberts te veroordelen om op een horde naar het galgenveld te worden gesleept en daar onder de galg te worden begraven. Hoe het in deze zaak is afgelopen, zal nog blijken.

In deze bijdrage wil ik aandacht besteden aan de berechting en bestraffing van mensen zoals Frans Gijsberts, die in het verleden in Staats-Brabant door zelfdoding een einde aan hun leven maakten. Zeker voor de moderne mens zal deze strafoplegging merkwaardig overkomen. Bedoeling van deze bijdrage is dan ook wat meer licht te werpen op de zelfmoordprocessen die eeuwenlang – zowel in Brabant als elders in Europa – hebben plaatsgevonden en de redenen inzichtelijk te maken waarom zulke processen werden aangespannen. Daartoe zal ik eerst de juridische context schetsen waarbinnen de strafbaarheid van zelfdoding in de middeleeuwen en in latere tijden dient te worden gezien. Vervolgens behandel ik de strafmaatregelen die tegen suïcidanten werden genomen, het verloop van de juridische procedures waarin ook hun nabestaanden konden worden betrokken en de geleidelijke, stapsgewijze decriminalisering van de zelfdoding.²

¹ SAH, 14 ORA, ASH, inv. nr. 168-06, crimineel dossier.

² In deze bijdrage bedien ik mij zowel van de moderne term ‘zelfdoding’ als van de oude term ‘zelfmoord’ waarin de eertijdse strafbaarheid van de daad tot uitdrukking komt.

Zelfdoding als strafbaar feit

In grote delen van West-Europa, waaronder het huidige Nederland, was men eeuwenlang gewoon op te treden tegen personen die zichzelf van het leven hadden beroofd. Aanvankelijk lijkt dit optreden vooral te hebben bestaan in het nemen van ‘voorzorgsmaatregelen’. Men meende namelijk in geval van een zelfdoding met een ‘gevaarlijke dode’ van doen te hebben en men wilde voorkomen dat deze wellicht uit de dood zou terugkeren. Daarom ging men bijvoorbeeld over tot verbranding van het lichaam van de overledene, of verzinking daarvan in de rivier, of men sloeg een spies door het lichaam heen zodat de dode diens graf niet zou kunnen verlaten.³

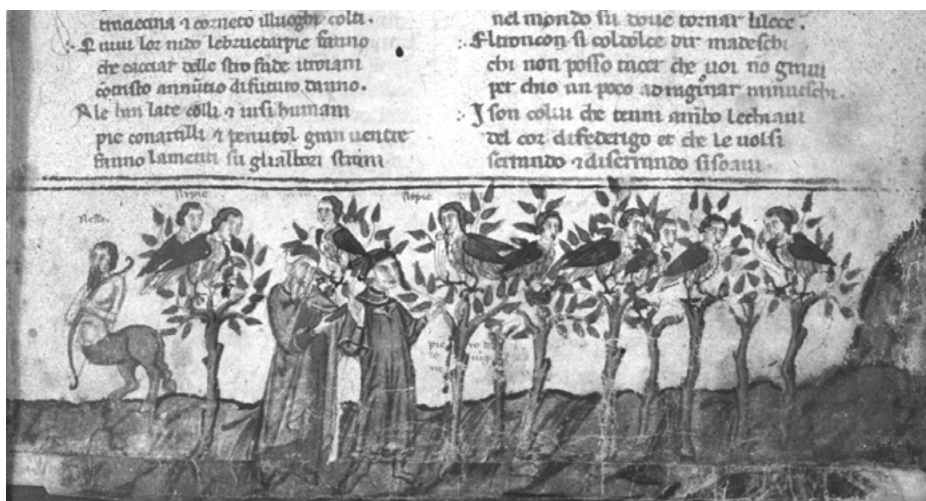
In de middeleeuwen zouden zulke voorzorgsmaatregelen geleidelijk plaatsmaken voor echte strafmaatregelen. Het was vooral in het vroegkerkelijke recht dat de laakbaarheid en strafwaardigheid van zelfdoding werd benadrukt. Reeds Augustinus (354-430) had in zijn *De Civitate Dei* het plegen van zelfmoord zonder enig voorbehoud afgekeurd met een beroep op het vijfde van de Tien Geboden. Dit Bijbelse gebod – gij zult niet doden – had niet slechts betrekking op het doden van een ander, maar ook op het beëindigen van het eigen leven.⁴ De mens had immers zijn leven gekregen van God en het was enkel God die daarover mocht beschikken: *homo non est dominus vitae suae*.⁵ Maakte de mens toch eigenhandig een einde aan zijn leven, dan beging hij een zware zonde. Een dergelijke zondaar diende, zoals alle zondaars, te worden geëxcommuniceerd en zijn lichaam moest een zogenoemde ‘ezelsbegravenis’ krijgen. De term ‘ezelsbegravenis’ gaat terug op de Bijbeltekst van Jeremia 22:19, waarin een overleden zondaar een smadelijke begravenis in het vooruitzicht wordt gesteld: ‘Als een ezel wordt hij begraven: men sleept hem weg en gooit hem buiten de poorten van Jeruzalem.’ Dat men een zelfmoordenaar een dergelijke begravenis ten deel moest laten vallen, werd uitdrukkelijk voorgeschreven in het Decreet van Burchardus van Worms, een

Een man en vrouw beroven zich met een dolk van het leven om zo overspel te voorkomen. Zelfmoord werd echter door de Kerk gezien als een nog grotere zonde. Miniatuur (1475-1480) uit *La Cité de Dieu*, een Franse vertaling van Augustinus' *De Civitate Dei* (Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, MS 10 A 11)

gezaghebbende verzameling van kerkrechtelijke regels, opgesteld aan het begin van de elfde eeuw.⁶ Feitelijk hield deze ezelsbegravenis in dat het lijk van de zelfmoordenaar zonder enig kerkelijk ritueel in ongewijde grond moest worden begraven.

Vanuit het kerkelijke recht vond de gedachte dat zelfdoding een schandelijk en strafbaar feit was, meer bepaald een vergriep rechtstreeks tegen God, ingang in de wereldlijke rechtspraktijk van de middeleeuwen. In de latere rechtsdogmatiek werd dit vergriep wel aangemerkt als een *crimen laesae maiestatis divinae*, een misdrijf tegen de goddelijke majesteit.⁷ Het was tevens de ernstigste vorm van moord die denkbaar was, aldus de Vlaamse jurist Filips Wielant in zijn *Corte instructie in materie criminele* uit 1510: 'Want die eenen anderen doot, en doot maer [het] lichame. En die hemselven doot, die doot ziele ende lichame'.⁸ Een zodanig ernstig misdrijf mocht dan ook, ook al was de pleger daarvan niet meer in leven, niet aan de lange arm der justitie ontsnappen. Deze arm reikte tot over het graf heen.

De Kerk veroordeelde zelfmoord als een zware zonde, omdat de mens niet mocht beschikken over het leven dat God geschenken had. Dante plaatst in zijn *Divina Commedia* zelfmoordenaars in de zevende kring van de hel (Canto XIII). Zij zijn in bomen veranderd en worden gestraft door harpijen (wezens met een vrouwenhoofd en een vogellichaam) die haar scherpe klauwen in de takken zetten zodat de bomen bleeden. Afbeelding uit MS. Holkham misc. 48, p. 19 (Collectie Bodleian Library, Oxford)

Het optreden van het rechterlijk apparaat tegen personen die niet langer in leven waren, is intussen minder vreemd dan het op het eerste gezicht lijkt als men bedenkt dat het strafrecht eeuwenlang een zogeheten daadstrafrecht is geweest. In de rechtspleging, die zeer formalistisch van aard was, ging het eerst en vooral om de feiten die waren gepleegd en de gevolgen die daaruit waren voortgevloeid. Voor deze gevolgen was de dader strafrechtelijk aansprakelijk. Wat deze dader voor een persoon was en vanuit welke motieven hij had gehandeld, speelde bij deze gevolgaansprakelijkheid niet of nauwelijks een rol. Vandaar dat het strafrecht zich mede uitstreckte over de gedragingen van kinderen en dieren en ook over die van personen die zichzelf van het leven beroofden.⁹

³ His, *Geschichte des deutschen Strafrechts*, 73; Feucht, *Grube und Pfahl*, 36, 158-160, 195.

⁴ Wacke, 'Der Selbstmord', 32.

⁵ Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, 269; Vanhemelryck, *Misdadigers*, 249-250.

⁶ Vandekerckhove, *Van straffen gesproken*, 22.

⁷ Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht*, 16.

⁸ Wielant, *Verzameld werk. Deel I Corte instructie*, cap. 56, par. 2 (p. 86).

⁹ Voor het middeleeuwse daadstrafrecht zie nader Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, 95-98.

De bestraffing van een zelfmoordenaar

De strafrechtelijke aansprakelijkheid van personen voor de gevolgen die zij door hun optreden teweeg hadden gebracht, had als consequentie dat iemand die zichzelf van het leven had beroofd, daarvoor in rechte kon worden gedaagd en worden berecht en veroordeeld. De uiteindelijke bestraffing van de dader kwam, onder invloed van het kerkelijke recht, in het teken te staan van het tot uitdrukking brengen van de schandelijkheid van de gepleegde daad. Hoewel oude strafmaatregelen zoals spietsing van het ter aarde bestelde lijk niet geheel verdwenen, werd het in de Nederlanden en in andere delen van Europa de gewoonte om aan de dader een zogenoemde schandstraf op te leggen.¹⁰ Het hoofbestanddeel van deze straf bestond in het slepen van het lichaam van de dader over de openbare weg naar het galgenveld, soms met het gezicht over de grond, soms ook vastgebonden aan de staart van een paard, maar meestal geplaatst op een houten slede. Op het galgenveld werd het lijk dan tentoongesteld door het te plaatsen op een rad of op te hangen in een zogenoemde spriet of ondersteboven aan de galg.

Deze miniatuur illustreert het Bijbelboek Ezechiël en toont hoe de profeet wordt voortgesleept door paarden nadat hij in ongenade is gevallen. Een dergelijke schandstraf werd ook vaak aan zelfmoordenaars opgelegd (www.kb.nl)

Had de suïcidant zijn daad binnenshuis begaan, dan ving de ontterende behandeling van diens lichaam reeds eerder aan. Het lijk mocht dan namelijk niet langs de normale weg, via de deur, het huis verlaten. Het werd uit het raam geworpen, of onder de drempel van de deur doorgetrokken, of via een gat in de muur naar buiten geworpen. Deze maatregelen kunnen tevens worden beschouwd als zekere 'voorzorgsmaatregelen' waarmee men wilde voorkomen dat de geest van de overledene – volgens het oude volksgeloof – terugkeerde naar zijn woning.¹¹

Het waren evenwel niet enkel ontterende handelingen die de zelfmoordenaar ten deel vielen. De schandstraf werd namelijk gecombineerd met een confiscatie van daders bezittingen, een vermogensstraf derhalve, waarvoor de middeleeuwse juristen aanknopingspunten hadden gevonden in het aan het einde van de elfde eeuw herontdekte Romeinse recht. In

het *Corpus iuris civilis* van keizer Justinianus waren namelijk diverse teksten opgenomen waarin deze strafmaatregel werd voorgeschreven in geval van zelfdoding.¹² De herontdekking van het rechtsgoed van de Romeinen zou er evenwel ook toe bijdragen dat er in de rechtswetenschap andere theorieën over de strafwaardigheid van suïcidaal gedrag werden ontwikkeld, zoals in de volgende paragraaf zal blijken.

Verwijtbaarheid van de zelfdoding

Vanaf de dertiende eeuw zou er verandering komen in de strafrechtelijke aansprakelijkheid van de pleger van een misdrijf. Ook bij deze verandering speelden de kerkelijke juristen een vooraanstaande rol. Puttend uit het gedachtegoed van moraaltheologen als Thomas van Aquino (circa 1225-1274) en uit het herontdekte Romeinse recht, waarin zij begrippen als *dolus* (opzet) en *culpa* (schuld) aantroffen, vormden zij het traditionele daadstrafrecht geleidelijk om tot een schuldstrafrecht. Dit nieuwe concept hield in dat iemand niet diende te worden bestraft louter omdat hij een verwerpelijke daad had gepleegd, maar mede omdat deze daad aan hem kon worden toegerekend en verweten. Deze subjectivering van het strafrecht bracht tevens met zich mee dat er omstandigheden werden onderscheiden waaronder een strafbaar feit niet aan de pleger daarvan kon worden toegerekend, bijvoorbeeld in verband met zijn jeugdige leeftijd, of niet aan hem kon worden verweten, wegens het ontbreken van opzet of schuld.¹³

Op grond van deze nieuwe rechtsdogmatiek werd door de rechtswetenschappers de verwijtbare zelfdoding onderscheiden van de verontschuldigbare zelfdoding. In navolging van hetgeen de Romeinse juristen leerden, achtten zij suïcide een verwijtbare en dus strafbare handeling als zij door de dader was begaan om uit handen van justitie te blijven. Slechts in dat geval was strafoplegging op haar plaats, maar bijvoorbeeld niet als de dader tot zijn daad was overgegaan omdat hij ongeneeslijk ziek was, of krankzinnig of levensmoe.

Het was de Vlaamse jurist Filips Wielant – in het voorafgaande reeds genoemd – die de nieuwe strafrechtsdoctrines aan het begin van de zestiende eeuw in de Nederlanden zou introduceren. In zijn *Corte instructie in materie criminele* heeft deze praktijkjurist weliswaar het eigen Vlaamse recht centraal gesteld, maar bij het bespreken van de diverse delicten heeft hij tevens het geleerde Romeinse recht in zijn uiteenzettingen betrokken. Voor het geleerde recht nu, aldus Wielant, moest er bij zelfdoding onderscheid worden gemaakt tussen twee situaties. Had iemand zichzelf omgebracht ‘*uut desperatien van te verliesene lyf, eere ende goet, of uuyt anderen quaden propooste*’, derhalve uit angst voor straf of uit een andere kwalijke beweegreden, dan diende deze persoon te worden gestraft. Zijn lichaam moest worden gesleept en gehangen in een spriet en zijn goederen moesten worden geconfisqueerd.¹⁴ Was de zelfdoding daarentegen ingegeven door ‘*pynen van ziecten, groote melancolie of ghebrec van zinnen*’, dan behoorde bestraffing achterwege te blijven en mocht de dader op Christelijke wijze worden begraven.¹⁵ Het Vlaamse gewoonterecht was volgens Wielant echter strenger

10 Vgl. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, 411-412; Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht*, 90-91; Van Iterson, *Geschiedenis der confiscatie*, 479-486; Berents, *Het werk van de vos*, 143-144. Voor lokale strafvarianten zie voorts Vandekerckhove, *Van straffen gesproken*, 49-59.

11 Van Iterson, *Geschiedenis der confiscatie*, 483; Pitlo, *De lach in het recht*, 85-86. Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht*, 90, stelt dat de drempel vanouds als een sacraal deel van het huis werd beschouwd, dat niet mocht worden ontwijd door er het lijk van een zelfmoordenaar overheen te dragen.

12 Wacke, ‘Der Selbstmord’, 31-32, 52-61.

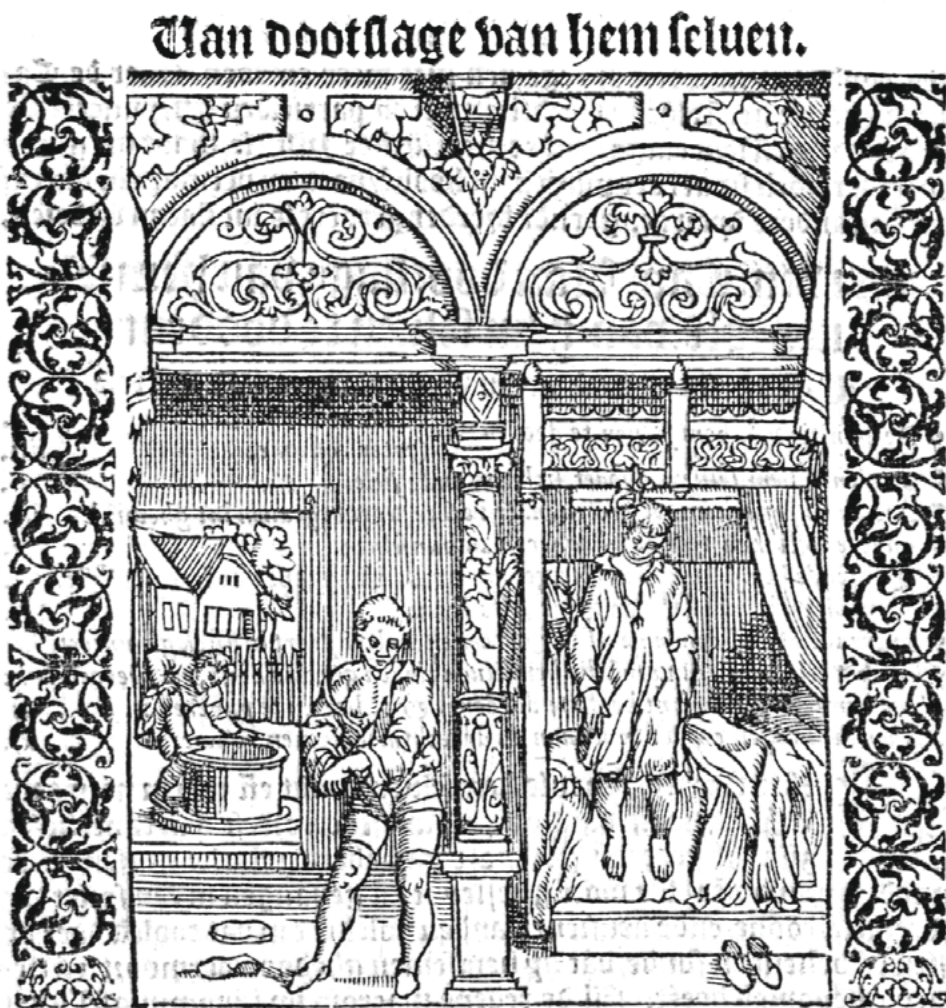
13 Voor de ontwikkeling van het daadstrafrecht tot een schuldstrafrecht, zie nader Broers, *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht*, 98-100.

14 Wielant, *Verzameld werk. Deel I Corte instructie*, cap. 56, par. 1 (p. 86).

15 Wielant, *Verzameld werk. Deel I Corte instructie*, cap. 56, par. 3 (p. 86).

en schreef voor dat iemand die zichzelf het leven benam, ongeacht de reden waarom hij dat deed, steeds voor de genoemde schand- en vermogensstraf in aanmerking kwam.¹⁶

Men mag concluderen dat in de tijd waarin Wielant zijn aan het strafrecht gewijde commentaar schreef, er nog een discrepantie bestond tussen de rechtspraktijk en de rechtswetenschap. Van een dergelijke discrepantie was niet alleen sprake in Vlaanderen, maar bijvoorbeeld ook in Holland, getuige hetgeen Hugo de Groot in zijn *Inleidinge tot de Hollandsche rechts-geleerdheid* uit 1631 over de bestraffing van zelfmoord opmerkt. In dit rechtsgeleerde handboek, dat De Groot reeds in de jaren 1618-1621 tijdens zijn gevangenschap op slot Loevestein had geschreven, kan men lezen dat volgens het Hollandse

Joost de Damhoudere publiceerde *Practijcke ende hantboek in criminele saken* (Antwerpen, Hans de Laet, 1561), waarin hij de *Corte instructie in materie criminele* van Filips Wielant vrijwel integraal overschreef, plagiaat dus. Wel voegde hij 'sommighe schoone figuren ende beelden totter materien dienende' toe. Pagina 137-139 is gewijd aan zelfmoord of 'dootslage van hem selven'. Op de houtsnede zijn drie manieren om zelfmoord te plegen afgebeeld: verdrinking in een waterput, steken met mes of dolk en verhangen (Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, digitaal te raadplegen via anet.ua.be)

gewoonterecht eenieder die zich met opzet van het leven beroofde, tot sleping, ophanging en verbeurdverklaring van goederen moest worden veroordeeld, ‘*schoon van geene misdaden zijnde beschuldigt*’.¹⁷ Volgens De Groot werd derhalve ook in de Hollandse rechtspraktijk geen onderscheid gemaakt tussen een persoon die zichzelf van het leven had beroofd om aan zijn bestraffing te ontkomen en iemand die wegens ondraaglijk lijden, krankzinnigheid of levensmoeheid een einde aan zijn leven had gemaakt.

Halverwege de zeventiende eeuw werd de nieuwe doctrine over de strafbaarheid van zelfdoding echter door diverse gezaghebbende auteurs in hun geschriften opgenomen. De Hollandse praktijkjuristen Simon van Leeuwen en Simon van Groenewegen van der Made, die De Groots *Inleidinge* als uitgangspunt voor hun uiteenzettingen namen, verkondigden bijvoorbeeld dat fysiek lijden, gebrekkige ontwikkeling van de geestvermogens, mistroostigheid en wanhoop omstandigheden waren waaronder men de suïcidant zijn daad niet mocht kwalijk nemen.¹⁸ De Utrechtse hoogleraar Antonius Matthaeus op zijn beurt benadrukte dat enkel in geval de dader had gehandeld om aan bestraffing wegens een gepleegd delict te ontkomen, een veroordeling van deze dader op haar plaats was.¹⁹

Omstreeks diezelfde tijd vonden deze rechtswetenschappelijke leerstellingen weerklank in de rechtspraktijk. Evenals dat bijvoorbeeld in Holland het geval was, gingen Brabantse rechtscolleges steeds vaker de verontschuldigbare zelfdoding onderscheiden van de zelfdoding die aan de dader kon worden verweten.²⁰ In de nu volgende paragrafen zal nader worden ingegaan op het nieuwe criminele beleid van de Brabantse justitie.

De lange arm der justitie

Vanaf ongeveer het midden van de zeventiende eeuw werden door de rechterlijke instanties in Staats-Brabant de traditionele straffen van het slepen en tentoonstellen van het lijk van de suïcidant en het confisqueren van diens bezittingen steeds meer gereserveerd voor personen die zich door zelfdoding aan hun berechting wilden onttrekken. Dit blijkt onder meer uit de zaak van de in de inleiding ten tonele gevoerde Frans Janssen Gijsberts, die in afwachting van zijn strafproces in de gevangenpoort de hand aan zichzelf had geslagen. De schout van 's-Hertogenbosch had daarop een rekest bij de schepenenbank ingediend met het verzoek het dode lichaam van deze vagebond te veroordelen om op een horde naar het galgenveld te worden gesleept en daar onder de galg te worden begraven. In zijn rekest benadrukte de schout dat de gevangene tot zijn daad was overgegaan om aan zijn gerechte bestraffing te ontkomen. Volgens de nieuwe rechtsdogmatiek was er derhalve sprake van een geval van verwijtbare zelfdoding. In hun vonnis van 11 juli 1712 wezen de schepenen dan ook de eis aan de schout toe en gaven hem toestemming om het lijk naar het galgenveld op de Vughtherheide te laten slepen en daar onder de galg te begraven.²¹

16 Wielant, *Verzameld werk. Deel I Corte instructie*, cap. 56, par. 4 (p. 86).

17 Hugo de Groot, *Inleidinge* (door Dovring e.a.) boek II, deel 1, par. 44 (p. 45-46). Voor de Zuidelijke Nederlanden zie Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, 270.

18 Van Leeuwen, *Het Rooms-Hollands-regt*, ad Inl. II.1.4 (140). Hugo de Groot, *Inleydinge* (door Simon van Groenewegen van der Made), ad Inl. II.1.44 (p. 52).

19 Antonius Matthaeus, *De criminibus*, boek 48, tit. 5, cap. 1, par. 9-11 (deel III, p. 366-368).

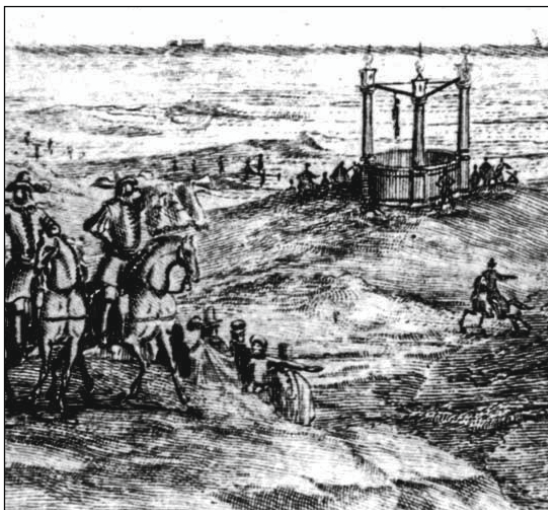
20 Voor Holland vgl. Bosman, “Vol-regt heeft niemand”, 64-80.

21 SAH, ORA, ASH, inv. nr. 39, vonnisboek, 107-109.

Frans Gijsberts was niet de enige vagebond die zich – tevergeefs – aan de arm der justitie had willen onttrekken. Zo werd in 1717 door de Bossche gerechtsofficier Jenneke Peters uit Zeelst in hechtenis genomen omdat zij in haar woonplaats brand had gesticht. Ook zij wachtte haar vonnis niet af en verdrong zichzelf door haar hoofd in het secreet onder water te houden.²² In het rekest dat de schout vervolgens aan de schepensbank richtte, kan men lezen dat ook in dit geval de gevangene door zich van het leven te beroven aan een strafprocedure wilde ontkomen. De schout stelde namelijk

‘dat soodanigen eijgen moort, voornamentlijcken door een gedetineerde en suspecte brantstichteresse in de gevangenisse gedaen, niet anders dan ex conscienta sceleris ende om de condigne straffe te ontgaen gaegt kan worden geschiet te sijn’. Onder verwijzing naar onder anderen Simon van Groenewegen van der Made en Antonius Matthaeus eiste hij dan ook het lichaam van Peters te veroordelen *‘uijt het venster van[de] poort ter aerde te smijten, op een horde gelegd onder de galg te slepen en daer begraven te worden’*, terwijl haar goederen moesten worden geconfisqueerd. Op 5 februari 1718 deden de schepenen vervolgens uitspraak overeenkomstig hetgeen was geëist.²³

Dat zowel Gijsberts als Peters er de voorkeur aan gaven zich het leven te ontnemen en niet het vonnis af te wachten dat de rechtbank over hen zou vellen, zal ongetwijfeld te maken hebben gehad met de straf die hen boven het hoofd hing. Op grond van het oude Brabantse gewonterecht, bevestigd in enkele wettelijke verordeningen van de Staten-Generaal, dienden personen die op enige wijze betrokken waren bij brandstichting, of die dreigden brand te stichten, door middel van de vuurdood te worden terechtgesteld. Wat betreft de uitvoering van deze spiegelstraf waren de Brabantse rechtsgewoonten aanvankelijk zeer streng. In de tweede redactie van zijn *Corte instructie in materie criminele*, uit 1515/1516, vestigt Filips Wielant de aandacht op deze harde rechtspraktijk: *‘In Brabant useert men de moortbranders te brandene ende een zeer onghenadeghe doot [te] doen sterven’* ter waarschuwing van anderen.²⁴ Onder ‘moortbrand’ werd oorspronkelijk een heimelijke, vooral nachtelijke brandstichting verstaan, maar later werden alle opzettelijke brandstichtingen onder dit begrip gebracht.²⁵ Zulke moortbranders werden in Brabant dus aanvankelijk levend verbrand en niet, zoals bijvoorbeeld in Vlaanderen gebruikelijk was, verstikt door de rook van de brandstapel. Vanaf de zeventiende eeuw echter werd deze straf in het Staatse deel van Brabant meestal nog slechts symbolisch ten uitvoer gebracht. De veroordeelde werd dan geëxecuteerd aan de galg of wurgpaal, waarna zijn of haar gezicht werd geblakerd met een brandende bos stro, om aan te geven dat dit de straf was waarvoor deze persoon eigenlijk in aanmerking kwam. In ’s-Hertogenbosch kwam het evenwel nog incidenteel voor dat brandstichters, zeker als zij hadden behoord tot een groep rondtrekkende kwaaddoeners, daadwerkelijk levend werden verbrand.²⁶

Het galgenveld van Vugtherheide. Gravure, maker onbekend, 1600 (www.geheugenvan nederland.nl)

Een laatste voorbeeld uit het archief van de schepenbank van 's-Hertogenbosch laat intussen zien dat de leden van dit college zich lang niet altijd zo hardvochtig opstelden tegenover brandstichters en zelfmoordenaars. Het betreft het geval van Adriaan Bouwens en zijn vrouw Jenneke de Rooij, die in juli 1739 waren aangehouden en in hechtenis genomen, omdat zij zich in en nabij Zeelst aan '*verscheijde enorme en verschrinkelijke bedreijgingen van moort en brandt*' hadden schuldig gemaakt.²⁷ Hoewel het Bouwens was die vervolgens daad bij woord had gevoegd en diverse brandstichtingen op zijn geweten had, was De Rooij volgens de schout van 's-Hertogenbosch toch ook niet helemaal schuldvrij. Zij moest daaraan medeplichtig zijn geweest, zo was hij van mening, aangezien zij '*niet onkundig kan zijn geweest, maar daar aan mede deel moet hebben gehad*'. Tegen beiden eiste hij dan ook dat zij zouden worden gestraft op een wijze die de schepenen passend achtten. Bouwens lijkt zich in zijn lot te hebben geschikt en wachtte in voorarrest het strafvonnis af. Op 25 januari 1740 werd hij veroordeeld om te worden opgehangen, waarna men hem het aangezicht zou blakeren met een brandende bussel stro.²⁸ Het vooronderzoek tegen zijn vrouw was toen nog in volle gang, maar De Rooij wachtte de resultaten daarvan niet af en beroofde zich op 30 april 1740 van het leven.

De schout stelde nu onmiddellijk een nieuwe strafeis op en vorderde dat haar lichaam naar buiten moest worden gesmeten en op een horde naar het galgenveld moest worden gesleept en daar diende te worden opgehangen of op een rad worden geplaatst, omdat zij tot haar daad moest zijn overgegaan '*in reactie en uijt overtuiginge van de gepleegde delicten*'. Nog diezelfde dag kwam de schepenbank tot een uitspraak en ordonneerde dat het lichaam van de suïcidant 's avonds in stilte moest worden begraven.²⁹ Men kan slechts gissen naar de redenen waarom de schepenen aan de gerechtsofficier zijn eis ontzegden, aangezien rechterlijke colleges in die tijd niet gewoon waren hun vonnissen te motiveren. Wellicht waren zij van mening dat het aandeel van De Rooij in de gepleegde misdrijven onvoldoende aannemelijk was gemaakt of te gering was geweest om haar tot de geëiste schandstraf te veroordelen.

Uit deze en soortgelijke zaken mag men concluderen dat zelfmoord iemand die van het plegen van misdrijven werd verdacht, niet vrijwaarde van strafrechtelijke sancties.³⁰ De arm van de wet reikte in dat geval tot over het graf heen. Door het postuum opleggen van een schandstraf, eventueel in combinatie met een vermogensstraf, kreeg het recht alsnog zijn beloop. De bestraffing van een geslaagde zelfdoding trad daarmee feitelijk in de plaats van de bestraffing van de wandaden die de suïcidant bij leven had gepleegd.

²² SAH, ORA, *ASH*, inv. nr. 080-01, crimineel dossier.

²³ SAH, ORA, *ASH*, inv. nr. 40, vonnisboek, 19-20.

²⁴ Wielant, *Verzameld werk. Deel I Corte instructie*, cap. 105, par.3 (p. 233). In de eerste redactie van zijn handboek (1510) wordt Brabant niet met zoveel woorden genoemd, maar wordt slechts in algemene zin opgemerkt '*dat men in eenighe plecken useert de moortbranders te bradene*', dat wil zeggen levend verbranden: cap. 69, par. 5 (p. 92).

²⁵ Vgl. Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, 313.

²⁶ Voor de bestraffing van Brabantse vagebonden die zich aan brandstichting of het uiten van dreigementen daartoe hadden schuldig gemaakt, zie Broers, 'Rabauwen'.

²⁷ SAH, ORA, *ASH*, inv. nr. 129-12.

²⁸ SAH, ORA, *ASH*, inv. nr. 42, 266-268.

²⁹ SAH, ORA, *ASH*, inv. nr. 42, 277-278.

³⁰ Zie bijvoorbeeld ook SAH, ORA, *ASH*, inv. nrs. 068-04 en 080-01. Voor een bespreking van deze zaken, zie Broers, 'Ex conscientia', 65-66.

Galgenveld aan de Trekvluit bij Rijswijk. Gilles van Leedenberch, raadpensionaris van de Staten van Utrecht, die in het conflict tussen prins Maurits en Johan van Oldenbarnevelt de laatste trouw bleef en daarom van landverraad werd beschuldigd, werd acht maanden na zijn dood door zelfmoord in zijn cel met kist en al opgehangen. Tekening van Essayas van de Velde, 1619 (Collectie Teylers Museum, Leiden)

De stille begrafenis

Mondde een strafproces wegens een zelfdoding die de pleger daarvan kwalijk werd genomen uit in de veroordeling van de dader, een proces waarin kwam vast te staan dat de suïcidant geen strafbare feiten op zijn geweten had, leidde tot – in moderne bewoordingen – een ontslag van rechtsvervolging. Het lichaam bleef een ontorende schandstraf bespaard en diens goederen werden niet verbeurd verklaard. Het was daarmee aan de nabestaanden van de dader om ten processe omstandigheden aan te voeren die de rechtbank ervan moesten overtuigen dat hun familielid zijn daad niet kwalijk diende te worden genomen. Het waren ook deze nabestaanden die de rechtbank vervolgens verzochten een stille begrafenis toe te staan. In de volgende paragraaf zal hierop nog worden teruggekomen.

Enkele voorbeelden van de schulduitsluitingsgronden die familieleden van de dader aanvoerden om diens bestraffing te voorkomen, mogen hier ter illustratie dienen. Toen

de bejaarde Cornelia Ginhoven zich in 1749 bij het schoonmaken van wortelen en uien met een mes in de keel stak, bleek zij dat volgens haar familieleden ‘*onnosel*’ en ‘*niet bij haer kennis*’ te hebben gedaan.³¹ Martinus van der Linden op zijn beurt leed aan ‘*getroubleerde hersenen*’ toen hij zich in 1756 van het leven beroofde, terwijl Lucas Vaelst in 1761 uit een ‘*soort van krankzinnigheijt of delirium*’ in een waterput sprong en zo een einde aan zijn leven maakte.³² Ook Anna van Beek zou krankzinnig zijn geweest toen zij zich in 1773 in haar woning in ’s-Hertogenbosch verhing.³³ En de bakkersknecht Pieter Mattie uit Vught was kennelijk het leven moe toen hij zich in 1766 ophing, wat mocht blijken uit de verklaring van zijn baas dat hij altijd erg stil was geweest en maar weinig had gegeten.³⁴

In al deze gevallen werd door de rechtbank afgezien van het opleggen van strafmaatregelen en bevolen dat het lichaam van de overledene in de avonduren zonder enig ceremonieel op het kerkhof moest worden begraven. De Christelijke begrafenis die Filips Wielant in zijn *Corte instructie in materie criminele* in gevallen van verontschuldgbare zelfdoding aanbeval, vonden de rechters in Staats-Brabant toch een stap te ver gaan, zo blijkt. Zij zagen meer heil in een zogenoemde stille begrafenis, die in wezen goeddeels overeenkwam met de ezelsbegrafenis die in het vroege kerkelijke recht was voorgeschreven.

Procederen tegen een dood lichaam

Ook de zeventienjarige Gerrit Spaendonck uit Tilburg zou uiteindelijk een stille begrafenis ten deel vallen nadat hij zich op zondag 9 maart 1681, toen zijn vader naar de vroegmis was, in het ouderlijk huis aan een balk had verhangen. Aan de hand van het strafdossier dat van deze zaak bewaard is gebleven, kan men de wijze waarop de Brabantse justitie in een dergelijk geval te werk ging, duidelijk voor ogen krijgen.³⁵

Toen Gerrits vader van de mis thuiskwam en ontdekte wat er was gebeurd, deed hij daarvan aangifte bij de schepenenbank van Tilburg. Daarop begaf een delegatie bestaande uit twee schepenen, de drossaard, een dokter en een chirurgijn zich naar de hoeve van Spaendonck om een gerechtelijk onderzoek in te stellen. De beide schepenen voerden daartoe eerst een ‘*occultaire inspectie*’ uit – dat wil zeggen een plaatsopneming – en stelden daarbij vast dat de overledene, overeenkomstig hetgeen zijn vader had verklaard, zich met een zijden strop aan een balk in de bedstede had opgehangen. Vervolgens werd door de chirurgijn, onder supervisie van de dokter, het lijk ‘gevisiteerd’. Bij deze lijkschouwing vond hij genoegzame aanwijzingen dat Spaendonck junior inderdaad door de ophanging ‘*van het leven ter doot is gebracht*’.

De drossaard stelde daarop een ‘aanspraak crimineel’ op – een tenlastelegging met een straf-eis – tegen ‘het dode lichaam’ van de dader en bracht deze uit op de rolzitting van 10 maart, de dag derhalve na de geconstateerde zelfdoding. Hij voerde aan dat de zelfdoding die de ‘verweerder’ had gepleegd ‘*een saecke ten hoogste strafbaer andere ten excempel*’ was en hij eiste dan ook dat diens dode lichaam door de scherpchter uit het huis zou worden verwijderd en op een horde naar het galgenveld zou worden gebracht en daar aan de galg zou worden opgehangen. Voorts dienden de goederen van de dader, voor zover hij deze had, verbeurd te worden verklaard. Aan de op schrift gestelde criminele aanspraak voegde de drossaard het verslag van de plaatsopneming en het rapport van de lijkschouwing als annexe stukken toe.

³¹ SAH, ORA, ASH, inv. nr. 158-09, crimineel dossier.

³² SAH, ORA, ASH, inv. nr. 089-01 resp. 157-05, criminele dossiers.

³³ SAH, ORA, ASH, inv. nr. 158-08, crimineel dossier.

³⁴ SAH, ORA, ASH, inv. nr. 158-10, crimineel dossier.

³⁵ RAT, 14 ASTG, crimineel dossier nr. 145.

Na de processtukken in ontvangst te hebben genomen wezen de schepenen een tussen-vonnis waarin zij besloten dat zij, alvorens uitspraak te doen in deze zaak, eerst te rade zouden gaan bij twee rechtsgeleerden in 's-Hertogenbosch.³⁶ Een Brabantse schepenenbank was namelijk verplicht om in belangrijke strafzaken het advies in te winnen van onpartijdige rechtsgeleerden, en de schepenen van Tilburg waren gewoon zulks te doen bij een tweetal advocaten uit 's-Hertogenbosch.³⁷ Op 13 maart verkregen de schepenen het gewenste advies in de vorm van een conceptvonnis, dat zij de dag erop tijdens een buitengewone rechtszitting uitspraken. Omdat niet was gebleken dat Gerrit Spaendonck een misdrijf op zijn geweten had, aan de bestraffing waarvan hij zich had willen onttrekken, werd bevolen dat zijn lichaam in alle stilte moest worden begraven.³⁸

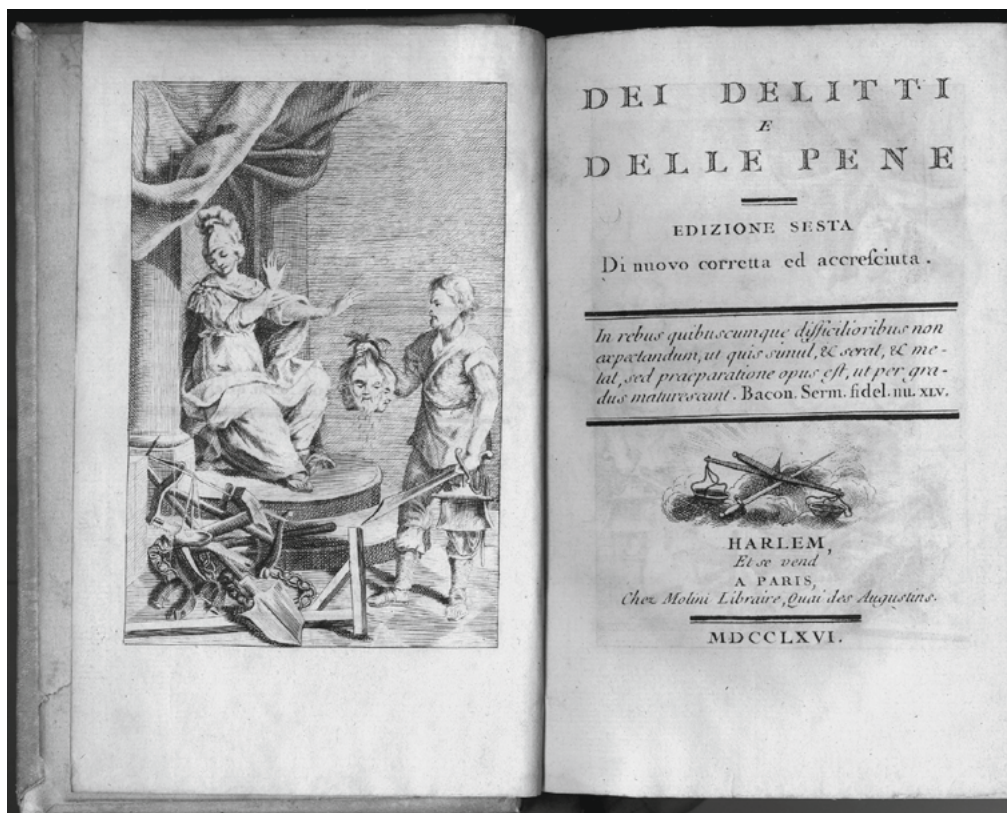
Dat de drossaard van Tilburg een strafeis tegen de dode Gerrit Spaendonck instelde, zal hiermee te maken hebben gehad dat het niet bekend was waarom de dader tot zijn daad was overgegaan. Zoals in het voorafgaande reeds is opgemerkt, was het in beginsel aan de nabestaanden van de suïcidant – de ‘verweerder’ immers – om aannemelijk te maken dat deze niet had gehandeld om aan de bestraffing voor een misdrijf te ontkomen. Zij konden daartoe ook een curator benoemen, of de rechtbank verzoeken zulks te doen, die dan namens hen het gerechtelijke debat met de gerechtsofficier zou voeren.³⁹ Nu zich in het procesdossier geen verweerstukken bevinden, en de schepenenbank reeds onmiddellijk na het indienen van de strafeis beval dat er een rechtsgeleerd advies moest worden uitgebracht, zal in het onderhavige geval het gerechtelijk debat achterwege zijn gelaten. Men mag dan ook veronderstellen dat de advocaten die het advies uitbrachten, ervan zijn uitgegaan dat de dader een blanco strafblad had en hem dus niets te verwijten viel.

Het kon intussen ook voorkomen dat de gerechtsofficier zelf reeds tijdens het gerechtelijk vooronderzoek tot de conclusie was gekomen dat de suïcidant niets te verwijten viel, bijvoorbeeld omdat hij getuigen had gehoord die de dader hadden gekend of die iets konden meedelen over de omstandigheden waaronder de zelfdoding had plaatsgevonden. In dat geval kon hij van het indienen van een strafeis afzien en een rekest aan de rechtbank overhandigen waarin hij om een stille begrafenis verzocht.⁴⁰

In die gevallen waarin de zelfmoord was begaan door iemand die in voorarrest zat en in afwachting was van zijn strafproces of de executie van zijn vonnis, vond er geen nieuw strafproces plaats. Ook dan diende de gerechtsofficier een verzoekschrift bij de schepenenbank in, deze keer om de geïndiceerde straffen aan de dader te laten opleggen.⁴¹

Besluit

De eeuwen waarin de besproken rechtszaken dienden, waren tevens de eeuwen van de Verlichting, een politiek-filosofische stroming die in de tweede helft van de achttiende eeuw haar hoogtepunt bereikte. Deze stroming, die in het teken stond van het rationele denken, van de menselijke ratio als toetssteen voor onder meer de inrichting van de staat en het daarin functionerende rechtstelsel, zou ook voor het strafrecht van grote betekenis zijn. Het was de Italiaanse jurist Cesare Beccaria (1738-1794) die als verlicht denker opteerde voor een rationeel, humaan strafrecht, ontdaan van alle willekeur en wreedheid die het tot dan toe hadden gekenmerkt.⁴² In zijn traktaat *Dei delitti e delle pene* (*Over misdaden en straffen*) uit 1764 zette hij zich onder andere af tegen de praktijk om strafmaatregelen te nemen tegen personen die zichzelf van het leven hadden beroofd.

Cesare Beccaria bepleitte in zijn boek *Dei delitti e delle pene* (1764) een rationeel en humaan strafrecht, met ook een andere kijk op en behandeling van zelfmoordenaars. Zijn visie won snel terrein. Hier zien we de zesde druk, die al in 1766 verscheen (wikimedia.org)

Beccaria beschouwde zelfmoord weliswaar als een misdrijf, maar volgens hem was het onredelijk en onzinnig om strafrechtelijk tegen dat misdrijf op te treden. Strafsancties konden immers alleen nog een gevoelloos lichaam treffen, alsook de nabestaanden van de suïcidant. Dit laatste was in strijd met het beginsel dat een straf enkel aan de pleger van een strafbaar feit mocht worden opgelegd, omdat anders een ongeoorloofde inbreuk zou worden gemaakt op de individuele vrijheid die elk mens toekwam. Strafmaatregelen tegen de suïcidant zelf waren bovendien misplaatst nu de dader de maatschappij in feite maar weinig schade had toegebracht.⁴³

³⁶ RAT, ASTG, inv. nr. 2, fol. 22; inv. nr. 3, fol. 1.

³⁷ Voor de verplichting voor schepenbanken om juridisch advies in te winnen alvorens vonnis te wijzen, zie Jacobs, 'Is het wel de rechter', 36-37. Voor de schepenbank van Tilburg zie nader: Jacobs en Steijns, 'Recht en rechtspraak in Tilburg', 218.

³⁸ RAT, ASTG, inv. nr. 2, fol. 22v; inv. nr. 3, fol. 1-1v.

³⁹ Zie ook Maes, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, 167-168.

⁴⁰ Zie bijvoorbeeld SAH, ORA, ASH, inv. nr. 158-08.

⁴¹ B.v. SAH, ORA, ASH, inv. nr. 168-06 en 080-01.

⁴² Voor de hervormingsvoorstellen van Beccaria en de impact daarvan op de strafrechtspraktijk, zie Broers, 'Over misdaden en straffen', 1155-1161.

⁴³ Cesare Beccaria, *Over misdaden en straffen*, hoofdstuk 35. Ik heb gebruik gemaakt van de editie van Beccaria's traktaat in Verhofstadt, *250 Jaar*, aldaar 232-236. Zie ook Broers, 'Afscheid van een barbaars gruwelsysteem?', 142-143.

Beccaria's traktaat zou het manifest worden van de zogenoemde Klassieke Richting in het strafrecht, een richting die in de meeste West-Europese landen aanhangers zou krijgen, die zich beijverden voor een grondige herziening van het strafrecht. Hun ideeën over een gematigd, humaan strafrecht vielen intussen in goede aarde, aangezien de strafrechtspraktijk in de loop van de zeventiende en zeker de achttiende eeuw al veel van zijn harde trekken had verloren.⁴⁴ Zoals gezien in het voorafgaande gold dat ook voor de rechtspraak in zelfmoordzaken.

De definitieve decriminalisering van dit misdrijf zou plaatsvinden in de negentiende eeuw, toen de hervormingen die Beccaria en zijn navolgers voorstonden in de meeste landen gestalte kregen in een gecodificeerd strafrecht. In de strafrechtscodificaties die achtereenvolgens van kracht werden in ons land – het *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland* van 1809, de *Code Pénal* van 1810 toen Nederland een Franse provincie was en het Wetboek van Strafrecht van 1881 –, waren geen bepalingen opgenomen die betrekking hadden op suïcide.

Met de inwerkingtreding van het Wetboek van Strafrecht, die eerst in 1886 zou plaatsvinden, is het verschijnsel van de zelfdoding overigens niet volledig uit het Nederlandse strafrecht verdwenen. In de artikelen 293 en 294 van dit wetboek zijn bepaalde vormen van betrokkenheid bij andermans zelfdoding namelijk strafbaar gesteld als eigensoortige delicten.⁴⁵ Nu zelfdoding op zichzelf genomen niet langer strafbaar is, maar betrokkenheid bij het plegen daarvan wel, heeft de wetgever zich bij het opstellen van deze bepalingen eerder door juridisch-morele dan door technisch-juridische motieven laten leiden.

Afkortingen

ASH	<i>Archief Schepenbank 's-Hertogenbosch</i>
ASTG	<i>Archief Schepenbank Tilburg en Goirle</i>
ORA	Oud Rechterlijk Archief
RAT	Regionaal Archief Tilburg
SAH	Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Archivalia

Regionaal Archief Tilburg (RAT), Tilburg

14 *Archief Schepenbank Tilburg en Goirle (ASTG)* ⁴⁶

Inv. nr. 2 t/m 3 criminele rol

Crimineel dossier nr. 145

Stadsarchief 's-Hertogenbosch (SAH), 's-Hertogenbosch

14 Oud Rechterlijk Archief (ORA)

Archief Schepenbank 's-Hertogenbosch (ASH)

Inv. nr. 39, 40 en 42 vonnisboeken

Inv. nr. 068-04 crimineel dossier

Inv. nr. 080-01 crimineel dossier

Inv. nr. 089-01 crimineel dossier

Inv. nr. 129-12 procesdossier

Inv. nr. 157-05 crimineel dossier

Inv. nr. 158-08 t/m 158-10 criminele dossiers

Inv. nr. 168-06 crimineel dossier

Literatuur en gedrukte bronnen

- Berents, D.A., *Het werk van de vos. Samenleving in de criminaliteit in de late middeleeuwen* (Zutphen 1985).
- Bosman, M., “Vol-regt heeft niemand over zijn leven”. De bestraffing van zelfmoord in Amsterdam, 1532-1795’, *Pro Memorie. Bijdragen tot der rechts-geschiedenis der Nederlanden* 7 (2005) 64-80.
- Broers, E.J.M.F.C., ‘Ex conscientia criminis aut impatentia doloris. De bestraffing van zelfmoord tijdens het Ancien Régime’ in: E.J.M.F.C. Broers, B.C.M. Jacobs en R.C.H. Lesaffer (red.), *Ius Brabanticum, ius commune, ius gentium. Opstellen aangeboden aan prof. mr. J.P.A. Coopmans ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag* (Nijmegen 2006) 61-69.
- Broers, E.J.M.F.C., *Van plakkaat tot praktijk. Strafrecht in Staats-Brabant in de zeventiende en achttiende eeuw* (2e druk Nijmegen 2006).
- Broers, E.J.M.F.C., *Geschiedenis van het straf- en schadevergoedingsrecht. Een inleiding* (Apeldoorn/Antwerpen 2012).
- Broers, E.-J., ‘Rabauwen, vagebonden en andere ledige personen. Strafrechtelijke vervolging van criminele gezelschappen in de zeventiende en achttiende eeuw’, *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 30 (2013) 149-167.
- Broers, E.J.M.F.C., ‘Afscheid van een barbaars gruwelsysteem? Cesare Beccaria en het strafrecht van zijn tijd’, *Strafblad. Tijdschrift voor wetenschap en praktijk* 13 (2015) 138-144.
- Broers, E.J.M.F.C., ‘Over misdaden en straffen. De betekenis van Cesare Beccaria voor het strafrecht’, *Nederlands Juristenblad* 90 (2015) 1155-1161.
- Caenegem, R.C. van, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw* (Brussel 1954).
- Feucht, D., *Grube und Pfahl. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Hinrichtungsbräuche* (Tübingen 1967).
- Groot, Hugo de, *Inleiding tot de Hollandsche rechts-geleerdheid*. Uitgegeven en van aantekeningen en bijlagen voor zien door F. Dovring, H.F.W.D. Fischer en E.M. Meijers (2e druk Leiden 1965).
- Groot, Hugo de, *Inleydinge tot de Hollantsche regts-geleertheit*, bevestigd met placaten, hantvesten, ouden herkomen. Regten etc. door Simon van Groenewegen van der Made (Amsterdam 1667).
- His, R., *Geschichte des deutschen Strafrechts bis zur Karolina* (München 1967).
- Iterson, W. van, *Geschiedenis der confiscatie in Nederland* (Utrecht 1957).
- Jacobs, B., ‘Is het wel de rechter die het recht vindt?’ in: E.-J. Broers en B. van Klink (red.), *De rechter als rechtsvormer* (Den Haag 2001) 27-46.
- Jacobs, B.C.M., en G.J.W. Steijns, ‘Recht en rechtspraak in Tilburg 1342-1803’ in: B.C.M. Jacobs en P.L. Nève (red.), *Hoven en Banken in Noord en Zuid. Derde Colloquium Raad van Brabant, Tilburg, 30 en 31 januari 1993* (Assen 1994) 217-245.
- Leeuwen, Simon van, *Het Rooms-Hollands-regt* (Leiden/Rotterdam 1664).
- Maes, L.Th., *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht. Bijdrage tot de rechts- en cultuurgeschiedenis der Nederlanden* (Antwerpen/s-Gravenhage 1947).
- Martinage, R., *Geschiedenis van het strafrecht in Europa*. Vertaald door A. Wijffels (Nijmegen 2002).
- Matthaeus, Antonius, *De criminibus*. Uitgegeven en in het Engels vertaald door M.L. Hewett en B.C. Stoop (4 dln. Kaapstad etc. 1987-1996).
- Pitlo, A., *De lach in het recht* (Haarlem 1963).
- Vandekerckhove, L., *Van straffen gesproken. De bestraffing van zelfdoding in het oude Europa* (Tielt 1985).
- Vanhemelryck, F., *Misdadigers tussen rechter en beul 1400-1800* (Antwerpen/Amsterdam 1984).
- Verhofstadt, D., *250 Jaar Over misdaden en straffen. Cesare Beccaria* (Antwerpen/Amsterdam 2014).
- Wacke, A., ‘Der Selbstmord in römischen Recht und in der Rechtsentwicklung’, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 64 (1980) 26-77.
- Wielant, Filips, *Verzameld werk. Deel I, Corte instructie in materie criminele*. Uitgegeven en toegelicht door J. Monballyu (Brussel 1995).

44 Voor Staats-Brabant zie Broers, *Van plakkaat tot praktijk*, 108; Martinage, *Geschiedenis van het strafrecht*, 38 e.v., 54 e.v.

45 In art. 293 is de levensberoving op iemands verzoek strafbaar gesteld, tenzij deze wordt uitgevoerd door een arts met inachtneming van de zorgvuldigheidseisen gesteld in de Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek. Krachtens art. 294 is iemand die een ander aanzet tot zelfdoding, of hem daarbij behulpzaam is of de middelen daartoe verschaft, strafbaar indien de ander daadwerkelijk tot zelfdoding overgaat.

46 Nota bene: in 2016 werd het archief van deze schepenbank opnieuw geïnventariseerd. Bij het schrijven van deze bijdrage kon daarmee geen rekening worden gehouden.